

Ing. Blaž Mišić-Katušić

Kameniti križ

Donedavna u malom šumarku u uglu ulice Mihajla Klajna i Vukovarske ceste skromno pod zelenim krošnjama starih stabala stoji kapelica sa ogradom od zidanih stubova, između kojih je razapeta gvozdена ограда.

Kapelica je, zajedno sa zidovima svega oko 4 kvadratna metra izgrađene površine, zidana opekom i žbukana izvana i iznutra, sa prostranim polukružnim otvorom za ulaz, u koji su ugrađena jednokrila rešetkasta gvozdена vrata. Na zaglavnom kamenu, u koji završava luk otvora, stoji nevješto uklesana godina 1780, kada je kapelica sagrađena. Barokni stil ove uske i vitke kapelice sa povišenim timpanonom prednje strane, daje utisak spomenika. Krov pokriven crijepom sveden je pozadi u piramidu.

U kapelici, čija je korisna površina jedva dva kvadratna metra, stoji ugrađen na širokom kamenom postamentu kameni križ sa raspelom u svemu oko 4 metra visine i zauzima gotovo cijeli prostor kapelice, ostavljajući sprijeda mjesta samo za svećenika, jer postament može poslužiti za nuždu kao mensa.

Arhitektonski sklop ovog objekta zamišljen je po svojim proporcijama i razmještanju pilastra skladno. On po svojoj vitkosti i jednostavnosti djeluje doista kao nadgrobni spomenik, što u stvari i jest, ali nema one finoće formi i linija, kojima se odlikuju stari majstori. Može se iz toga zaključiti, da su ga gradili nevješti domaći majstori, ili je kroz stoljeća uslijed raznih popravaka izgubio svoju prvotnu liniju.

Ulazna vrata kapele izrađena su od četvrtastog i plosnog željeza i protkana cvjetnim ukrasima od lima, koji se u vidu grančica provlače između željeznih rešetki. Zajedno s kapelicom davala su arhitektonsku cjelinu. Međutim i vrata su naknadnim grubim i neukusnim popravcima i umetanjem novih željeznih dijelova izgubila svoj prvotni skladni oblik.

Oko kapelice je slobodan prostor od oko 200 metara², koji je ograđen zidanim ogradom sa stubovima između kojih je ugrađena željezna ograda. Podnožje i stubovi zidani su od opeke i žbukani. Stubovi su četvrtasti sa zasječnim uglovima, te imaju oblik nepravilnog osmokutnika, i pokriveni su kapitelom sa piramidom na kojoj je kugla. Željezna ograda u poljima između stubova izrađena je od četvrtastog i plosnog

željeza u stilu neogotike, što dokazuje, da je ograda oko kapele građena mnogo kasnije, t. j. u doba historijskih stilova pod kraj 19. stoljeća. (sl. 1).

Iz arhivskih podataka god. 1814. Reg. 1907 iz zapisnika sjednice br. 2165-814 vidljivo je, da je za proširenje postojeće kapelice kamenitog križa podnesen projekt, po kome je predviđeno, da se s prednje strane dogradi novi dio kapelice dužine 4.5 m i širine 3.75 m, u koju bi se smjestio oltar. Za vjernike bilo je predviđeno, da se izgrade oko kapele nastrešnice od drvenih stupova i letava, pokrivene drvenom šindrom. Projekt je izradio Antun Münzberger, učitelj crtanja u školi crtanja u Osijeku. Predračun je iznosio 1.138 for.

Dakovački biskup založio se za podizanje ove dogradnje, pa je zaključeno, da se sakupljaju prilozi od građana o b i j u vjeroispovijesti. Vojna fortifikacijska vlast u Beču pod br. 163/1814 odobrila je ovu dogradnju prema predloženim nacrtima, ali do izvedbe nije došlo iz nama nepoznatih razloga.

Iz predloženog i isplaćenog računa, tesara I. Vagnera godine 1817. ustanovilo se, da je oko postojeće kapelice i kamenog križa podignuta ograda od hrastovih stupaca, gredica i letava. Račun je iznosio 170 for. i 50 krajcara.

Spis I Reg. 23 br. 2705/1813 po predstavci senatora Martina Mollera zaključeno je na sjednici, da sav prihod od milodara, koji se sakupljaju u škrapici kapelice, bude upotrebljen za gradsku bolnicu (kraj bivšeg gradskog vrta). Da je ovaj prinos bio za ono vrijeme dosta znatan, vidi se iz jednog predajnog spiska, po kome su milodari od 1. II. 1817. do 13. XI 1818. iznosili 683 for. i 95 krajcara.

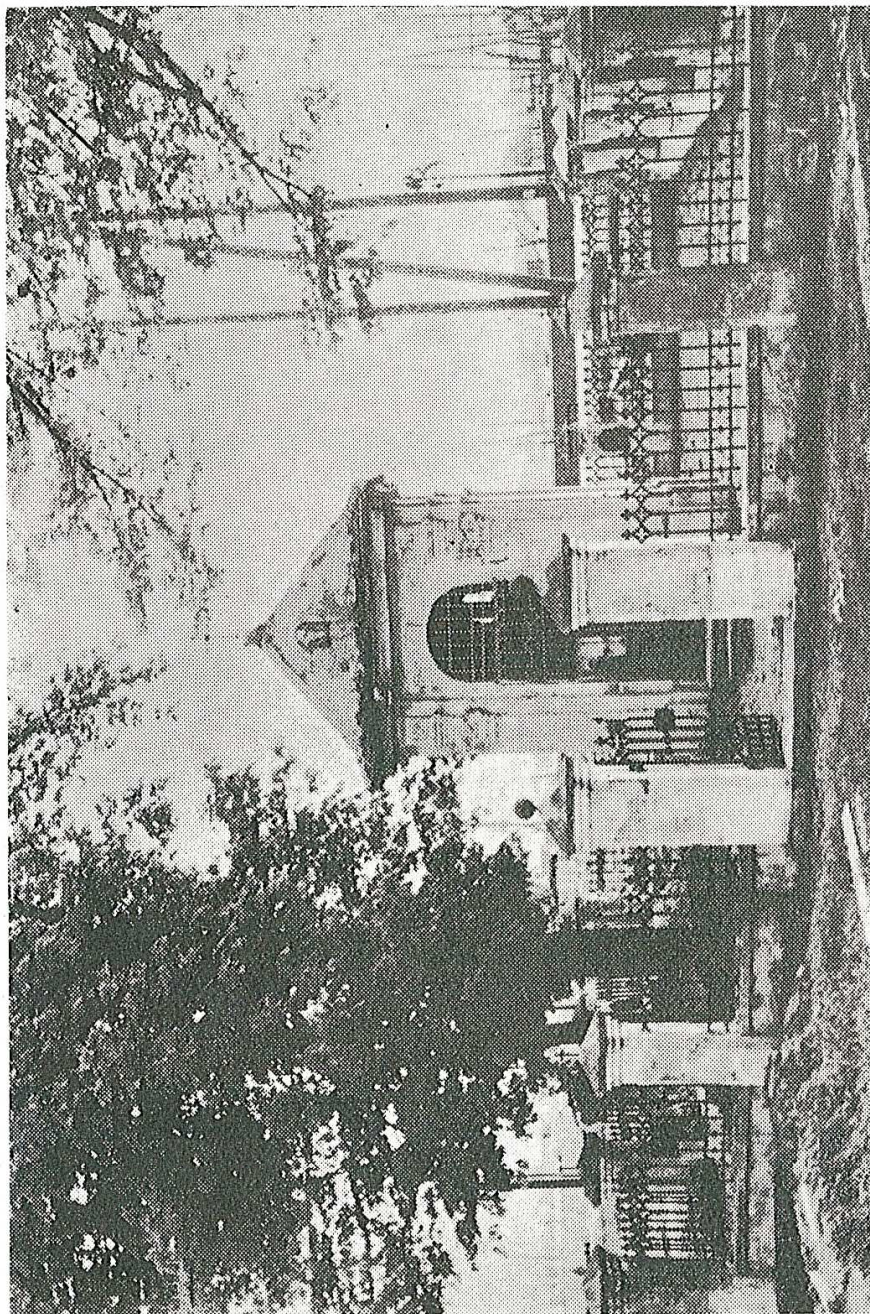
Iako ovaj spomenik nema neku naročitu umjetničku vrijednost, mjesto na kome je podignut vezano je uz niz interesantnih lokalno-historijskih događaja i legendi. Na ovome mjestu bilo je tvrđavsko stratište od oslobođenja od Turaka do god. 1809. kada je Osijek proglašen slobodnim kraljevskim gradom. Navodno su na tom mjestu stajala i vješala.

Kada je postavljen na tom mjestu kameni križ nije se moglo točno ustanoviti, ali je sigurno, da je križ postojao već ranije, a tek 1780. g. sagrađena je oko križa kao plašt ova kapelica. Ovaj zaključak rezultira iz toga, što svi stari podaci govore samo o kamenom križu («crux lapidea») i što je prosto nemoguće u kapelici, koja ima jedva dva kvadratna metra korisnog prostora ugraditi ogroman postament s kamenim križem ukupne visine oko 4 metra. (Vidi sliku 2).

Šta kaže legenda o postanku kamenog križa?

U početku 18. stoljeća živio je u Njemačkoj ulici u gornjem gradu (danas ulica Božidara Adžije) imućan postolar s jedincem sinom. U to poratno doba, iza izгона Turaka, bio je u gradu proglašen prijeki sud i noću se nitko nije smio kretati ulicama osim vojnih patrola.

Jedne noći neki kradljivci provale u neki dućan u gornjem gradu i vojna straža uhvati te noći u obližnjoj ulici postolareva jedinca i optuži za izvršenu provalu. Na saslušanju on je uporno šutio i nije htio iskazati gdje je te noći bio, odnosno da navede svoj alibi. Bio je prijekim sudom osuđen i obješen na vojnom stratištu.

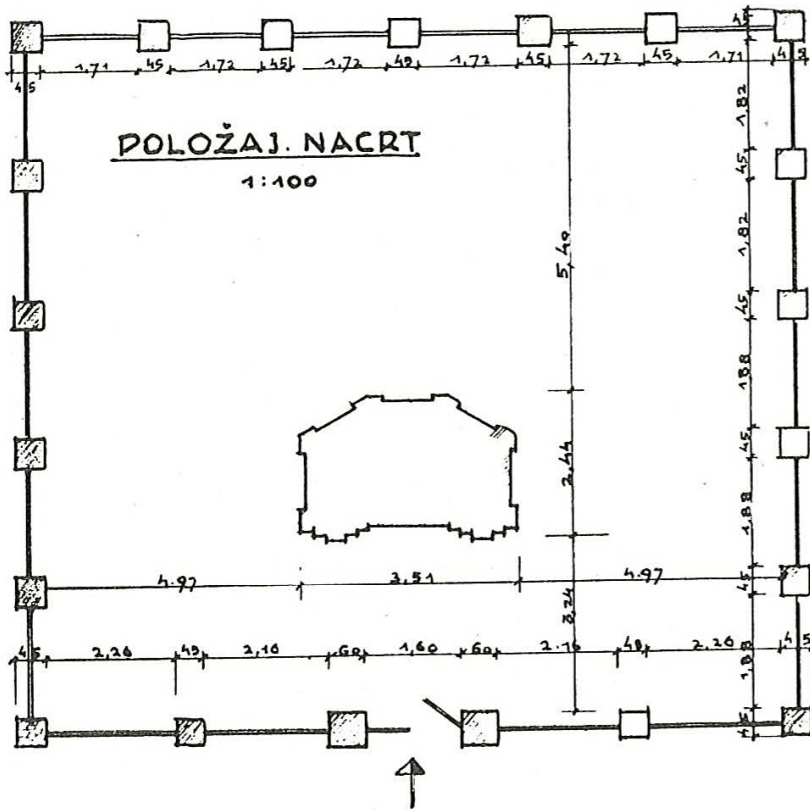
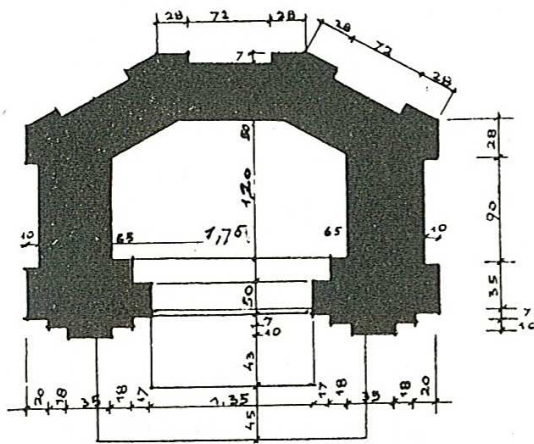

Sl. 1.

KAMENITI KRIŽ

T L O C R T

1:50

Ing Kalun 7/1954

Dva dana nakon toga dolazi u vojni sud jedna otmjena građanska djevojka i pod zakletvom izjavi, da je postolarev sin te noći bio kod nje. Oni su se voljeli, ali su zbog razlike u staležu to krili od roditelja. Međutim njegova plemenitost, da je radije pošao u smrt, nego da nju kompromitira, porušila je sve staleške ograde i pod grižnjom savjesti ona je došla, da pred sudom izjavi istinu i spere ljagu sa svoga ljubavnika. Na temelju takve provjerene izjave sud je dozvolio ocu, postolaru, da na grob svoga nevino osuđenog sina postavi spomenik, koji on i postavi u vidu kamenog križa.¹

Da li je ova priča istinita nije se dosada moglo provjeriti, zato je ostala legenda, ali je u to teško i povjerovati, jer bi otac po svoj prilici prenio ostatke svog sina u građansko groblje i tamo podigao spomenik, a ne bi ga ostavio u grobu na stratištu.

Moramo pretpostaviti, da je poput postolarevog sina u toku vremena bilo i drugih slučajeva nevino osuđenih i da je bilo također i političkih krivaca, koji su na tom mjestu smaknuti, a da ih narod nikad nije smatrao krivim.

Dokaz tome je dugogodišnje hodočašće kamenom križu, koje je naš narod obiju vjeroispovijesti redovno godišnje obavljao iz bliže i daljnje okoline Osijeka. Sve do godine 1870. bilo je to mjesto posijano grobnim humcima justificiranih i tek tada, kada je izgrađivana daljska željeznička pruga, koja tu prolazi, grobni humci su poravnati, a jedini spomen na stoljetno tvrđavsko stratište ostao je kip kamenog križa sa kapelicom.

Od povjesnih događaja grada Osijeka, koji su također vezani za mjesto kamenog križa zanimivi su slijedeći:

U mjesecu travnju 1771. g. obješena su na tom stratišku 33 ciganina. Jedni su mačem sasječeni, a drugi konopom zagušeni, osim četvorice kolovođa, koji su obješeni. Osim ovih još tri mlada ciganina su tom zgedom pod vješalima bičevana i potom prognana.²

Građani osječki teško su podnosili velike namete i poreze, koje su morali plaćati gospodskoj komori. Da bi se toga oslobodili i svoj novac mogli trošiti za potrebe svoje komune, oni su nastojali ishoditi na bečkom dvoru proglašenje Osijeka slobodnim kraljevskim gradom. U tu svrhu slali su molbe i deputacije u Beč, ali uspjeha nije bilo. Osječke delegacije nisu bile primljene na austrijskom dvoru, da caru izlože svoje molbe, jer je to komora, koja je imala veze na dvoru, stalno ometala.

Ljeti 1807. god. gradski sudac Baranjai saziva veliku javnu skupštinu sve tri osječke općine, koja se održala kod kamenog križa, da izabere novu deputaciju od tri člana, s naročitim zadatkom, da svim sredstvima nastoji doći pred cara i da se neobavljena posla ne vrate. U deputaciju su bili birani osječki građani Franjo Katzthaler, Nikola Duka i notar Martin Moller. Poslije raznih intervencija njima doista uspije, da ih austrijski car Franjo primi i nakon saslušanog obrazloženja svečano obeća, da će Osijek podići na stepen slobodnog kraljevskog grada.

¹ Milko Cepelić, Kameni križ, Jeka od Osijeka, 1918.

² Dr. J. Bösendorfer, »Historia domestica« konventa kapucinskog u gornjem Osijeku 1702.—1859. Starine Jug. ak. knj. 35. Zagreb, 1916.

Car je svoje obećanje i održao iako tek poslije dvije godine, te je Osijek 1809. godine dobio povelju slobodnog kraljevskog grada, a Osječani su to veselo proslavili na velikoj narodnoj svetkovini, koja se održala podno kamenog križa.³

Godine 1832. na ledini oko kamenog križa vidjeli su Osječani opet Turke. Poznati je naime bosanski buntovnik Husejin Gradašćević, »Zmaj od Bosne« bio prebjegao preko Save u Austriju i sa dvije stotine odličnih bosanskih plemića bio godinu dana interniran u Osijeku. Tada je povremeno sa svojimagama izvodio vojne vježbe na ledini kod kamenog križa.⁴ Godine 1866. justificiran je kao posljednji na tom stratištu neki vojnik, rodom negdje oko Podravske Slatine, koji je za vrijeme svoga dopusta ubio svoga strica.⁵

9. II. 1885. rano jutrom nađena je u jarku kod kamenog križa umorena i opljačkana Adela Desati, udova osječkog apotekara. Ona je bila dobrotvorka osječke sirotinje i po njoj se sadašnja Ulica Republike dugo godina zvala Desatičina ulica.⁶

Oko 180 godina dakle narod je iz bliže i dalje okoline Osijeka hodočastio na ovo mjesto. Naročito su značajna hodočašća cigana, koji su svake godine na takozvani suhi petak (dan iza Spasova) u masama dolazili pod spomenik kamenog križa i tu po cijelu noć održavali svoje ceremonije: jadikovanja, oplakivanja i zavjetovanja.

A kako se kameni križ nalazio u sklopu glasijsa oko tvrđavskih bedema, te bio smješten u samom zelenilu, postao je omiljeno šetalište i izletišta osječkih građana.

Prema tome spomenik kamenog križa nije samo sakralni spomenik, jer ima i svoju lokalnu povjesnu tradiciju. Budući da je ugrožen uslijed stvaralačke dinamike modernog Osijeka, smatrao sam kao konzervator za grad i kotar Osijek potrebnim, da sakupim ove historijske podatke o njemu i da ga arhitektonski i fotografski snimim.

ZUSAMMENFASSUNG DAS »STEINERNE KREUZ«

In diesem Aufsatz bringt der Autor die historische Darlegung eines Denkmals in Osijek, »Steinernes Kreuz« genannt. Dieses Denkmal hat zwar keine besondere architektonische oder künstlerische Geltung, ist aber von lokal-historischer Bedeutung für die Stadt Osijek.

Der Platz auf welchem dieses Denkmall im 18. Jahrhundert erbaut wurde, war durch das ganze 18. Jahrhundert der Richtplatz der Festung Osijek, und zugleich die Grabstätte aller an diesem Platz hingerichteten, unter denen sehr viele auch unschuldig ums Leben kamen. Deshalb war dieses Denkmal durch 180 Jahre ein Ort der Pilgerfahrt aus der näheren und weiteren Umgebung.

Der Aufsatz ist mit der Absicht das Andenken an dieses lokale Denkmal zu bewahren geschrieben, weil eine ernste Drohung besteht, das es der Dynamik der modernen Stadt Osijek geopfert werden müßte.

Die historischen Einzelheiten, die dieses Denkmal betreffen, wurden verschiedenen bisher veröffentlichten historischen und literarischen Aufsätzen sowie den Dokumenten des städtischen Archivs entnommen.

³ Dr. Franjo Buntak: Osijek, Kralj. i slob. grad, Osječki zbornik II. i III. str. 134.

⁴ Milko Cepelić, op. cit.

⁵ i ⁶ Milko Cepelić, op. cit.